

Rahela Detić*Udruga za osobe s invaliditetom "Ludbreško sunce",
Ludbreg***Melita Kovačević***Sveučilište u Zagrebu, Edukacijsko-rehabilitacijski
fakultet, Odsjek za logopediju*

Stanje u logopedskoj praksi i potrebe logopeda u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća

Current situation in speech-language pathology practice and needs of speech-language pathologists in the context of bilingualism and language impairments

Izvorni znanstveni rad UDK: 376-051:81'246.2 <https://doi.org/10.31299/log.10.2.1>

SAŽETAK

Globalizacija i sve učestalije migracije u posljednjih nekoliko desetljeća pridonijeli su rastu specifične kliničke populacije unutar logopedije. Riječ je o dvojezičnim korisnicima logopedskih usluga koji su, zbog svojih specifičnosti, izazov kliničarima u procjeni, planiranju terapije i savjetovanju obitelji dvojezičnih govornika. Cilj je ove teme bolji uvid u logopedski rad, u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća u Republici Hrvatskoj. Zanimalo nas je kolika je zastupljenost dvojezičnih govornika s kojima se logopedi u svom radu susreću, koje tehnike i mjere logopedi upotrebljavaju pri procjeni jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, te koje su potrebe vezane za unapređenje logopedskoga rada u kontekstu dvojezičnosti. Elektroničkim upitnikom prikupljeni su odgovori stotinu logopeda iz Republike Hrvatske. Rezultati istraživanja pokazuju da je rad u kontekstu dvojezičnosti vrlo aktualan. Unatoč učestalosti susreta s dvojezičnim govornicima, vrlo nizak postotak sudionika izvještava o stjecanju znanja o važnim temama za rad u kontekstu dvojezičnosti - poput znanja o sredstvima za procjenu dvojezičnih govornika ili znanja o ulozi prevoditelja. To se odrazilo i na praksu logopeda: vrlo nizak postotak logopeda potvrđuje praksu procjene obaju jezika dvojezičnih govornika, kao i pomoć prevoditelja. Najčešće primjenjivane mjere procjene kombinacija su formalnih i neformalnih mjera, te standardizirana procjena hrvatskog jezika. Rezultati ovog istraživanja uvid su u potrebe za unapređenje obrazovanja logopeda, što je preduvjet planiranja intervencije osnaživanja struke za rad u kontekstu dvojezičnosti.

Ključne riječi:

- dvojezičnost
- jezične teškoće
- logopedska praksa
- potrebe logopeda

ABSTRACT

The globalization process and mobility in the last few decades have contributed to the significant increase in bilingual speakers who pose clinical challenges to speech-language pathologists (SLPs) in assessment and therapy planning, as well as parental counseling. The aim of this study was to gain a better insight into the work of speech-language pathologists in Croatia in the context of bilingualism and language impairments. We were interested in finding out how substantial is the issue of bilingualism in SLPs practice, what assessment techniques and measures SLPs use the most while assessing their bilingual clients and what needs are related to the improvement of SLPs work in the context of bilingualism. Responses of hundred Croatian SLPs have been gathered via online questionnaire. Results indicated that the work in the context of bilingualism is relevant. Despite the frequency of bilingual clients in their caseloads, a very low percentage of respondents report being well-informed about important issues related to bilingualism in speech-language pathology practices, such as the choice of adequate assessment measures or knowledge about how to use an interpreter. Consequently, very few respondents confirmed the practice of assessing both bilingual client's languages and the use of interpreters. The most commonly used assessment measures include the combination of formal and informal measures and a standardized assessment of Croatian language. Results obtained in this study provide some insight into the need of improving SLPs formal education and lifelong learning in order to assure adequate intervention planning and therapy practice in the context of bilingualism.

Keywords:

- bilingualism
- language impairments
- speech-language pathology
- needs of SLPs

PREGLED STANJA I ISTRAŽIVANJA

Dvojezičnost u osnovnom značenju – služenje dvama jezicima – prisutna je u gotovo svim zemljama svijeta, u svim dobnim skupinama svih slojeva društva. U vrijeme sve češćih kontakata različitih jezika i kultura uzrokovanih neprestanim kratkotrajnim i dugotrajnim migracijama stanovništva, procjenjuje se da je pola svjetske populacije – ako ne i više – dvojezično (Grosjean, 2010). Lasagabaster i Huguet (2007) dvojezičnost smatraju rastućim fenomenom i u Europi, gdje je posljednjih nekoliko desetljeća povećano zanimanje za očuvanjem manjinskih jezika, kao i svijest o potrebi ovladavanja stranim jezicima. Prema podacima iz 2016. godine (Eurostat), 64,6 % stanovništva zemalja Europske unije u dobi između 25 i 64 godina potvrđuje poznavanje barem jednog stranog jezika.

Dvojezični govornici vrlo su heterogena skupina – ovisno o dobi stjecanja drugoga jezika, dobi ovladavanja dvama jezicima, jezičnoj sposobnosti u obama jezicima. Ipak, govoreći o dvojezičnom razvoju, najčešća je podjela na istodobnu i slijednu dvojezičnost. U situaciji u kojoj djeca usvajaju oba jezika od rođenja, govori se o istodobnoj (simultanoj) dvojezičnosti. Slijedna (sukcesivna) dvojezičnost odnosi se na ovladavanje drugim jezikom nakon usvajanja osnove materinskoga jezika, tj. nakon treće godine života. Rezultati istraživanja pokazuju da dvojezična djeca na standardiziranim mjernim instrumentima nerijetko ostvaruju značajno niže rezultate od svojih jednojezičnih vršnjaka procjenjuje li ih se u samo jednom jeziku, makar i dominantnom (Hoff i sur., 2012). Razlike u postignuću značajno su manje uzmu li se u obzir djetetova znanja i iskustva u obama jezicima (Peña i sur., 2011). Zbog toga je ponekad teško razaznati jesu li niža postignuća dvojezičnog djeteta uzrokovana urednim dvojezičnim razvojem, dominantnošću jednog jezika prema drugom ili jezičnim poremećajem.

Zbog nedostatka dokaza koji bi potvrđivali suprotno, smatra se da razvojni jezični poremećaj (nadalje RJP) zahvaća jednak postotak dvojezične, kao i jednojezične populacije (Peña i sur., 2011). Otprilike 7 % dvojezične djece ne uspijeva postići očekivani napredak u ovladavanju jezicima, bez nekoga očitog razloga. I dok su se negativni stavovi o utjecaju dvojezičnosti na djetetov kognitivni i jezični razvoj tijekom godina značajno promijenili, zbog velikog broja istraživanja koja su potvrdila brojne komunikacijske, kulturne i kognitivne prednosti dvojezičnih govornika (Baker, Prys Jones, 1998; prema Hržica i sur., 2011, Peña i sur., 2011), ti se stavovi nisu mnogo promijenili za djecu čiji jezični razvoj ne prolazi bez teškoća. U praksi takvu djecu roditelji, učitelji, a i stručnjaci često ne smatraju dobrim kandidatima za usvajanje (ili učenje) dvaju ili više jezika, što nerijetko rezultira savjetovanjem roditelja o prebacivanju svih interakcija na jedan (najčešće drugi) jezik, vodeći se logikom da će dijete postići veći napredak budu li njegovi naponi usmjereni jednom, umjesto dvama ili više jezika. Ipak, rezultati istraživanja (Paradis, 2003, 2005/2006, 2007, Windsor i sur., 2009; prema Kohnert, 2010, Gutiérrez-Clellen i sur., 2008) pokazuju kako ne postoje značajne razlike u obilježjima RJP-a kod jednojezične i dvojezične djece. Stoga, izloženost drugom jeziku ni na koji način ne šteti jezičnom razvoju dvojezične djece s RJP-om, štoviše, može imati i neke pozitivne učinke. Jedno od osnovnih

obilježja RJP-a, u kontekstu dvojezičnosti, jest njegova manifestacija u obama djetetovim jezicima (Kohnert, 2010, Ebert i sur., 2014). Kao i kod jednojezičnih govornika, teškoće se mogu očitovati u rječničkom znanju, morfosintaksi, pragmatici, naraciji, kao i u suptilnim nedostacima jezične obrade. Kohnert (2010), također, navodi da su za svu dvojezičnu djecu, tako i za dvojezičnu djecu s RJP-om, karakteristična neujednačena postignuća u jezicima koje govore, koja su najčešće rezultat dominantnosti jednog od jezika, ali i nejednake raspodjele različitih jezičnih vještina unutar jezika kojima se dijete koristi. Zbog toga dvojezična djeca mogu biti u jednom jeziku uspješnija u jednoj vrsti zadataka, a u drugom jeziku, u drugoj vrsti. To pokazuje da je procjena obaju djetetovih jezika jedini način utvrđivanja njegove stvarne jezične sposobnosti. Značajno obilježje dvojezične djece s RJP-om jest i rizik od nepotpunog usvajanja ili gubljenja prvoga jezika zbog njegova nepovoljnog položaja u društvu, te čestog nedostatka podrške i poticaja u tom jeziku (Paradis 2010).

Posljednjih godina sve je veći broj istraživanja s ciljem razumijevanja učinkovitosti različitih tehnika i mjera procjene za utvrđivanje jezičnoga statusa dvojezičnih govornika. Uobičajena je podjela na standardiziranu (formalnu) procjenu o primjeni standardiziranih testova i alternativnu (neformalnu) procjenu, koja uključuje na kriteriju utemeljene mjere, a najpoznatija je prikupljanje jezičnih uzoraka, zatim mjere jezične obrade i dinamičku procjenu.

Američko logopedsko društvo (eng. *American Speech-Language-Hearing Association*, nadalje ASHA, 1999, 2004, 2010), Internacionalno udruženje logopeda i fonijatarata (eng. *International Association of Logopedics and Phoniatrics*, nadalje IALP, 2006), kao i brojni autori različitih istraživanja te teme, pružaju smjernice za rad s dvojezičnom populacijom. Navedene smjernice mogu se podijeliti na one koje se odnose na: a) prikupljanje anamnestičkih podataka, b) procjenu dvojezičnih govornika, c) odgovarajuću terapiju.

Jedan od prvih važnih koraka u radu s dvojezičnim govornikom je prikupljanje opsežnih informacija o djetetovom prijašnjem jezičnom iskustvu i trenutnoj jezičnoj okolini. Navedeno obuhvaća informacije o jezicima s kojima se dijete susrelo kod kuće, dobi kada je postalo izloženo nekom jeziku, količini i vrsti jezičnoga unosa od svakog člana obitelji, te jeziku obrazovanja djeteta.

U skladu sa smjernicama koje daje IALP (2006), kao i mnogi drugi autori (npr. Caesar i Kohler, 2007, Kohnert, 2010, Peña i sur., 2011, 2016), najbolja praksa prilikom procjene dvojezičnih govornika uključuje procjenu obaju jezika. Procjenu dvojezičnih govornika provodi logoped uz moguću pomoć prevoditelja (ASHA, 2004). Budući da su između najbolje i primijenjene logopedске prakse često brojne prepreke i izazovi, ASHA (2004) navodi da bi procjena svakako trebala rezultirati identifikacijom, opisom znanja i vještina osobe u njezinu prvom (dominantnom) jeziku. Što se tiče smjernica koje se odnose na mjere i tehnike procjene, ASHA (2004) navodi sljedeće: a) primjerenu upotrebu standardiziranih testova, b) primjenu primjerenih kriterija, c) pravilnu interpretaciju provedenih testova, d) primjerenu upotrebu alternativnih pristupa, e) ispitivanje kulturne i jezične osjetljivosti materijala upotrijebljenih u procjeni.

Smatra se da je za dvojezično dijete najbolja izravna

terapija u obama jezicima (Roseberry-McKibbins, 2002; prema IALP, 2006). U slučajevima u kojima to zbog različitih razloga nije moguće, preporučuje se neizravna intervencija u prvome jeziku – savjetovanje roditelja o strategijama poticanja toga jezika kod kuće (Goldstein i Kohnert, 2005). IALP (2006), u svojim smjernicama ističe da jezik koje dijete govori u krugu obitelji nije poželjno mijenjati na jezik formalnog obrazovanja, a odluku o jeziku kojim će se provoditi terapija treba donijeti u dogovoru s djetetovim roditeljima. Onim roditeljima koji su zabrinuti zbog djetetova slabijeg napredovanja u jeziku obrazovanja, treba objasniti da će se poticanje djetetova materinskoga jezika naposljetku povoljno odraziti i na djetetove vještine u drugom jeziku. S druge strane, neka istraživanja pokazuju da proces generalizacije ne mora nužno vrijediti obostrano, tj. da intervencija u drugom jeziku nije uvijek povezana s napretkom u prvom jeziku (Restrepo i sur., 2013).

Istraživanja provedena u Velikoj Britaniji (Winter, 1999), Sjedinjenim Američkim Državama (Kritikos, 2003, Caesar i Kohler, 2007, Guiberson i Atkins, 2012, Arias, 2014) i diljem svijeta (Jordaan, 2008) pružaju informacije o sve većem broju logopeda koji se u svom radu susreću s dvojezičnim govornicima. Primjerice, istraživanje koje je provela Kritikos (2003) pokazalo je da se, unatoč velikom broju logopeda koji rade s dvojezičnom populacijom, većina njih (77 %) osjeća nepripremljeno ili tek donekle pripremljeno za procjenu jezičnoga statusa osobe čiji jezik ne govore, čak i uz pomoć prevoditelja. Sedam godina nakon istraživanja, koje su proveli Caesar i Kohler (2007), u populaciji američkih školskih logopeda, provedeno je slično istraživanje (Arias, 2014) kojim se željelo utvrditi je li u logopedskoj praksi u kontekstu dvojezičnosti tijekom godina postignut napredak, tj. jesu li se logopedi odmaknuli od primjene standardiziranih testova kao temeljne mjere procjene. I doista, istraživanje pokazuje da se školski logopedi diljem Amerike sve više pridržavaju smjernica za rad s dvojezičnom populacijom; ne samo da se najčešće primijenjena mjera procjene odnosila na prikupljanje jezičnih uzoraka – neformalnu mjeru procjene, te da je 56 % logopeda izvijestilo o provođenju dinamičke procjene, već se ispostavilo i da se ukupno 77 % procjena provodi u obama djetetovim jezicima. I dok su neformalne, alternativne mjere procjene obaju jezika sve češće primjenjivane logopedskom procjenom u kontekstu dvojezičnosti (Arias, 2014), preporučena terapija u obama jezicima nije vrsta intervencije koju većina logopeda pruža svojim dvojezičnim korisnicima (Jordaan, 2008).

Neki podaci o logopedskom radu u kontekstu dvojezičnosti u Republici Hrvatskoj dobiveni su kao rezultat istraživanja u okviru diplomskog rada, a dio tih podataka objavljujemo u ovom članku. Winter (1999) u svom istraživanju navodi da u područjima gdje nacionalne manjine čine više od 7 % stanovništva, više od 70 % logopeda radi s dvojezičnom djecom. Podaci državnoga statističkog zavoda pokazuju da nacionalne manjine čine više od 7 % stanovništva čak u 12 hrvatskih županija, zbog toga se očekivao značajan broj logopeda koji rade s dvojezičnom populacijom.

CILJ ISTRAŽIVANJA

Prema uzoru na slična istraživanja u drugim državama (Winter, 1999, Kritikos, 2003, Caesar i Kohler, 2007, Jordaan, 2008, Guiberson i Atkins, 2012, Arias, 2014), cilj ovog istraživanja je bolji uvid u logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća u Republici Hrvatskoj odgovorom na pitanja o: a) zastupljenosti dvojezičnih korisnika logopedskih usluga, b) tehnikama i mjerama procjene koje logopedi upotrebljavaju pri procjeni jezičnog statusa dvojezičnih govornika, c) podudaranju logopedske prakse i smjernica koje propisuju ASHA i IALP, d) potrebama vezanim za unapređenje logopedskog rada u kontekstu dvojezičnosti. Većina podataka prikupljena je za potrebe diplomskog rada (Detić, 2018).

METODOLOGIJA

U istraživanju je sudjelovalo stotinu logopeda iz 18 županija Republike Hrvatske. Ukupno 64 % sudionika ima do 10 godina radnog iskustva, a 36 % sudionika najmanje 11 godina radnog iskustva ili više. Najveći broj logopeda zaposlen je u zdravstvenom sustavu, a najmanji u sustavu socijalne skrbi ili u kombinaciji različitih sustava te raznim udrugama. Što se tiče dobne populacije s kojom sudionici rade, tek 15 % logopeda navodi da se u svom radu pretežito susreće s odraslom populacijom (od 19 godina nadalje), dok ostatak sudionika radi uglavnom s djecom, najčešće onom u dobi od 4 do 6 godina.

Za istraživanje je oblikovan Upitnik o logopedskoj praksi u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća, koji je sadržavao ukupno 33 ispitne čestice, od kojih su 32 preuzete, uz određene sadržajne prilagodbe, iz upitnika upotrijebljenih u sličnim istraživanjima: Kritikos (2003) i Arias (2014). Ispitne čestice zatvorenog su tipa i obuhvaćaju sljedeća područja: a) opće informacije o sudionicima istraživanja (čestice 1-7), b) jezične kompetencije sudionika i njihov osjećaj pripremljenosti za rad s dvojezičnom populacijom (čestice 10-18, 21-22), c) jezične karakteristike i zastupljenost dvojezičnih korisnika logopedskih usluga (čestice 8-9), d) obrazovanje logopeda u kontekstu dvojezičnosti, izazove dvojezične procjene, pitanja odabira stručnjaka odgovornih za njenu provedbu (čestice 19-20, 23-24), e) učestalost dvojezične procjene te primijenjene tehnike i mjere (čestice 27-31), f) praktična pitanja o uključenju u terapiju i savjetovanju roditelja (čestice 32-33), g) moguća rješenja i implikacije za dalje obrazovanje logopeda u kontekstu dvojezičnosti (čestice 25-26). Detaljniji opis svih uključenih čestica prikazan je u sljedećem odlomku te u tablicama 1. i 2.

Statistička obrada podataka provedena je u programu IBM SPSS Statistics 22, metodama deskriptivne statistike.

REZULTATI I RASPRAVA

U skladu s pretpostavkama, većina logopeda u svom se radu susrela s dvojezičnim govornicima (93 %), dok je njih 81 % navelo da trenutačno pruža logopedske usluge osobama koje dolaze iz obitelji u kojima se govori i jezik koji nije hrvatski. Od navedenih 81 % onih koji rade s dvojezičnim govornicima, 96,3 % izvještava o tome da je

postotak dvojezičnih govornika u njihovu radu 25 % ili manji, 2,5 % logopeda između 25 % i 50 %, te samo 1,2 % sudionika izvještava o zastupljenosti dvojezičnih govornika većoj od 75 % u svom logopedskom radu. Sudionici su naveli ukupno 28 jezika kojima se koriste njihovi dvojezični korisnici, a najzastupljeniji su engleski, romski i albanski jezik.

Od ukupno 93 sudionika koja su se u logopedskom radu susrela s dvojezičnim govornicima, njih 20,4 % ne provodi procjenu jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, 66,7 % potvrđuje da procjenu provode rijetko (manje od 5 puta godišnje), 9,7 % potvrđuje da to čini ponekad (između 5 i 10 puta godišnje), 3,2 % često (više od 10 puta godišnje). Sudionici koji su potvrdili da imaju iskustvo procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, trebali su označiti koje sve od ponuđenih tehnika i mjera upotrebljavaju pri procjeni. Spomenute tehnike i mjere procjene poredane su prema učestalosti provođenja u tablicama 1. i 2.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da logopedi od ponuđenih tehnika (tablica 1) najčešće primjenjuju intervjuiranje obitelji pojedinca o njegovim jezičnim sposobnostima. Navedenu tehniku najmanje primjenjuju školski logopedi (58 %), a pretpostavlja se da je razlog tome manjak spontanih prilika za susret s roditeljima u usporedbi s logopedima koji rade u drugim sustavima. S druge strane, logopedi zaposleni u obrazovnom sustavu imaju lakši pristup drugim odgojnim i obrazovnim stručnjacima, te se i u ovom istraživanju pokazalo da tehniku prikupljanja informacija od odgojitelja ili učitelja najviše upotrebljavaju upravo vrtički (100 %) i školski (83 %) logopedi, dok to mnogo rjeđe čine logopedi zaposleni u zdravstvenom sustavu (32,3 %) i privatnoj praksi (30,8 %). Slično je i s tehnikom promatranja djeteta u vrtičkoj skupini ili razredu, koju najčešće upotrebljavaju također vrtički (100 %) i školski (75 %) logopedi. Prikupljanje detaljnih informacija o prijašnjem jezičnom iskustvu i sadašnjem jezičnom okruženju djeteta u skladu je sa smjernicama koje daje IALP (2006). Uzmu li se u obzir sve informacije koje spomenute smjernice preporučuju prikupiti - poput utvrđivanja količine i vrste jezičnog unosa od svakog člana obitelji, utvrđivanja jezičnoga znanja svakog od roditelja ili roditeljskih stavova prema jezicima koje dijete usvaja - dolazi se do zaključka da su upravo članovi obitelji najbolji izvor traženih informacija. Vrlo malo logopeda prikuplja informacije o kulturalnim osobitostima pojedinca ili promatra pojedinca u njegovu svakodnevnom okruženju.

Sveobuhvatnu procjenu pojedinca u obama jezicima provodi tek 20,3 % sudionika, to pokazuje da preostalih 79,7 % logopeda provodi procjenu samo svoga materinskog jezika. To dovodi u pitanje etičnost dodjele dijagnoze razvojnog jezičnoga poremećaja ili drugih jezičnih teškoća dvojezičnim govornicima kod kojih je procijenjen samo jedan jezik, pogotovo ako se radi o drugom jeziku pojedinca. Takvom procjenom ne može se dobiti valjan uvid u jezične sposobnosti dvojezičnoga djeteta. Ovdje je potrebno naglasiti kako se sintagmom „sveobuhvatna procjena“ željelo dodatno istaknuti obuhvaćanje obaju jezika dvojezičnog govornika, iako se kasnije ispostavilo da bi spomenuta tehnika sudionicima istraživanja bila mnogo jasnija pod jednostavnijim nazivom: procjena pojedinca u obama jezicima. Prikaz rezultata primijenjenih mjera procjene ipak upućuje na nešto veći postotak logopeda koji procjenjuju oba jezika dvojezičnih govornika.

Nadalje, samo 9,5 % sudionika prilikom utvrđivanja jezičnoga statusa dvojezičnih govornika ima pomoć prevoditelja, što je vrlo nizak postotak uspoređi li se s postotkom američkih logopeda koji tijekom procjene i/ili terapije značajno više koriste pomoć prevoditelja: 70 % (Caesar i Kohler, 2007), 60 % (Guiberson i Atkins, 2012) i 66 % (Arias, 2014). Istraživanje provedeno na internacionalnoj razini (Jordaan, 2008) potvrđuje ostvarenje suradnje s prevoditeljem za vrijeme procjene jezičnoga statusa ili terapije tek s 18 % dvojezičnih govornika. U većini navedenih istraživanja, logopedi su potvrdili da ostvaruju usluge profesionalnih prevoditelja, tek je manji broj izvjestio da surađuje s neformalnim prevoditeljima – članovima obitelji. ASHA (2018) navodi da prevoditeljske usluge članova obitelji ili prijatelja može kompromitirati pouzdanost prevedenoga sadržaja, zbog mogućeg sukoba interesa i nedostatka stručnog znanja tih osoba. Također navodi opravdanim ostvariti pomoć neformalnih prevoditelja - kad je to želja klijenta ili kad su nedostupni službeni prevoditelji. Službenim (formalnim) prevoditeljima ASHA ne smatra samo osobe koje su profesionalni prevoditelji, nego i dvojezične asistente, dvojezično zdravstveno ili školsko osoblje, te dvojezično osoblje dostupno unutar poslovnog objekta koje nije zaposleno u zdravstvenom i/ili školskom sustavu. Što se tiče zakona vezanih uz financiranje prevoditeljskih usluga, u SAD-u troškove pokrivaju različite agencije, udruge, službe podrške ili sama ustanova u kojoj logoped radi. U Hrvatskoj je, zasad, na sličan način uređeno traženje i dobivanje prevoditelja za hrvatski znakovni jezik – uz pomoć udruga gluhih i nagluhih.

Tablica 1. Najčešće upotrebljavane tehnike procjene

Tehnike procjene	%
Intervjuiranje obitelji pojedinca o njegovim jezičnim sposobnostima	86,5
Prikupljanje informacija od odgojitelja ili učitelja	52,7
Promatranje djeteta u vrtičkoj skupini ili u razredu	43,2
Sveobuhvatna procjena pojedinca u obama jezicima	20,3
Provedba intervjua o kulturalnim osobitostima pojedinca	13,5
Pomoć prevoditelja	9,5
Promatranje pojedinca u njegovu svakodnevnom okruženju (npr. kod kuće)	6,8

U jednoj od čestica Uпитnika sudionici su označili koje sve mjere procjene upotrebljavaju kod dvojezičnih govornika. Rezultati su prikazani u tablici 2., a pokazuju da većina sudionika prilikom procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika primjenjuje kombinacije formalnih i neformalnih mjera procjene. Na drugom mjestu je standardizirana procjena hrvatskoga jezika, koju provodi 56,8 % logopeda. Pritom su najčešće primijenjeni standardizirani testovi: Peabody slikovni test rječnika – PPVT-III- HR (74,6 %), Test razumijevanja gramatike – Trog-2:HR (63,5 %), Reynell razvojne ljestvice govora – RLJG (41,3 %), Komunikacijske razvojne ljestvice – Koralje (36,5 %), te ostalo (12,8 %). Na trećem mjestu su mjere

jezične obrade, koje su u Upitniku bile navedene kao „naglasak na mjerenje jezične obrade više nego na znanje hrvatskog“, misleći pri tome na provedbu zadataka koji mjere sposobnost jezične obrade, poput ponavljanja pseudoriječi ili ponavljanja rečenice s distraktorom. Neformalnu procjenu obaju jezika provodi 35 % logopeda.

Kombinacija formalnih i neformalnih mjera procjene najpoželjnija je praksa prilikom procjene dvojezičnih govornika jer, kao što to potvrđuju rezultati metaanalize (Dollaghan i Horner, 2011), nijedna mjera sama za sebe nije dovoljno precizna da bi identificirala prisutnost jezičnih teškoća. Tek se kombinacijom različitih mjera dobivaju informacije koje zajedno daju jasniju sliku o jezičnom statusu dvojezičnoga govornika. Rezultati pokazuju da logopedi rjeđe primjenjuju alternativne mjere procjene, poput neformalne procjene, prikupljanja jezičnih uzoraka ili dinamičke procjene. Umjesto toga, velik se broj logopeda oslanja na standardiziranu procjenu hrvatskoga jezika. Nažalost, nemamo dovoljno podataka o tome kako su standardizirane mjere primijenjene i jesu li postignuća dvojezičnih govornika na tim mjerama interpretirana na odgovarajući način.

Tablica 2. Najčešće upotrebljavane mjere procjene

Mjere procjene	%
Kombinacije formalnih i neformalnih mjera	64,9
Standardizirana procjena samo hrvatskoga jezika	56,8
Naglasak na mjerenje jezične obrade više negoli na znanje hrvatskog	45,9
Neformalna procjena obaju jezika	35,1
Jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo hrvatskoga jezika	25,7
Neformalna procjena samo hrvatskoga jezika	21,6
Neformalna procjena samo materinskoga jezika	16,2
Jezični uzorci (prikupljanje i obrada) obaju jezika	13,5
Standardizirana procjena samo materinskoga jezika	8,1
Dinamička procjena zajedno sa standardiziranim mjerama procjene	6,8
Standardizirana procjena obaju jezika	4,1
Jezični uzorci (prikupljanje i obrada) samo materinskoga jezika	2,7

ASHA (1999) ističe da je za postavljanje točne dijagnoze, tj. razlikovanje između jezične teškoće i jezične raznolikosti važno da logopedi imaju dobro znanje o procesima usvajanja prvoga i drugoga jezika. Navedeno znanje služi kao osnova za stvaranje realnih očekivanja koja stručnjaci imaju od djeteta određene dobi. U slučaju kada su, zbog manjka znanja, očekivanja stručnjaka znatno veća ili manja od onih koje podupire znanost, dolazi do pogrešnih zaključaka o jezičnom statusu pojedinca koji rezultiraju dodjelom dijagnoze jezičnih teškoća osobi urednoga jezičnog razvoja (tzv. „lažno pozitivni“) ili propuštanjem dodjele dijagnoze osobi s jezičnim teškoćama (tzv. „lažno negativni“). U jednoj od čestica Upitnika ispituje se stav logopeda o utjecaju dvojezičnoga razvoja na interpretaciju rezultata procjene. Pitanje se odnosilo na dvojezično dijete predškolske dobi, kojemu je procijenjen receptivni rječnik.

Rezultati procjene smjestili su djetetovo postignuće na granicu s jezičnom teškoćom. Logopedi su trebali procijeniti kolika je vjerojatnost da navedeno dvojezično dijete uključe u terapiju, u usporedbi s uključenjem u terapiju jednojezičnoga djeteta jednakih kognitivnih i jezičnih sposobnosti. Njih 29 % odgovorilo je da je vjerojatnost da dvojezično dijete uključe u terapiju manja, 51 % da je ona jednaka, te 20 % da je vjerojatnost uključivanja dvojezičnoga djeteta u terapiju veća. Navedeni rezultati zabrinjavajući su s obzirom na velik broj istraživanja, koja pokazuju da su rječničke vještine dvojezične djece predškolske dobi nešto niže u usporedbi s rječničkim vještinama jednojezične djece iste dobi (Oller i sur. 2007; prema Paradis, 2010, Hoff i sur., 2014). Činjenica da je samo trećina sudionika odgovorila da je vjerojatnost da opisano dijete uključe u terapiju - manja, govori o mogućnosti pretjerane zastupljenosti dvojezične djece u logopedskom tretmanu, kao i mogućnosti nedovoljnog poznavanja dvojezičnoga razvoja.

Važan aspekt logopedskog rada u kontekstu dvojezičnosti jest savjetovanje roditelja o pitanju uporabe manjinskoga (ujedno i materinskoga) jezika kod kuće. Rezultati pokazuju da bi 63 % logopeda postupilo u skladu sa smjernicama najbolje prakse (IALP, 2006) – usmjerili bi roditelje na poticanje materinskoga, prvoga jezika kod kuće uz osiguravanje intervencije i u jeziku obrazovanja. Ipak, broj stručnjaka koji bi roditeljima savjetovali mijenjanje obiteljskih interakcija na jezik obrazovanja, tj. ukidanje svake mogućnosti za poticanje djeteta u njegovu prvom jeziku, izrazito je velik – 37 %. Navedeni rezultati pokazuju da je zbog nedostatnog obrazovanja stručnjaka značajan postotak dvojezične djece s RJP-om u nepovoljnijem položaju gdje upravo struka može nanijeti štetu njihovu jezičnom razvoju.

Sudionici istraživanja pripadaju različitim generacijama, pa su se prikupljali podaci o informacijama i spoznajama koje su oni stekli tijekom procesa obrazovanja na studiju i kasnije. Tijekom obrazovanja na studiju, pokazalo se da je najveći broj sudionika stekao znanja o usvajanju drugog jezika, dok je vrlo mali postotak sudionika potvrdio stjecanje znanja o načinima procjene dvojezičnih govornika, zakonskim okvirima u procjeni i tretmanu dvojezičnih govornika, te o tome kako se koristiti pomoći prevoditelja. Općenito je malo sudionika potvrdilo sudjelovanje na stručnim edukacijama i radionicama o području dvojezičnosti. To dijelom objašnjava zašto se čak 91% sudionika istraživanja osjeća nepripremljeno ili donekle pripremljeno da, uz pomoć prevoditelja, procijene jezični status osobe čiji jezik ne govore. Iako je 11 % sudionika istraživanja potvrdilo da su simultani dvojezični govornici, a 97,8 % svih sudionika govori strani jezik (od kojih čak 41,4% govori dva ili više stranih jezika), rezultati ovog istraživanja ne pokazuju povezanost između broja stranih jezika kojima se logopedi služe i osjećaja pripremljenosti da, uz pomoć prevoditelja, procijene jezični status osobe čiji jezik ne govore. Također je utvrđeno da s osjećajem osobne pripremljenosti nisu povezani ni stupanj obrazovanja ni godine iskustva logopeda. Dobivena razina osjećaja pripremljenosti znatno je niža u odnosu na pripremljenost o kojoj izvještavaju stručnjaci iz zemalja s vrlo razvijenim sustavom, primjerice, američki logopedi (Kritikos, 2003, Guiberson i Atkins, 2012). Iako rezultate tih dvaju sustava nije uputno izravno uspoređivati, ipak nas podaci o sve boljoj praksi u drugim državama mogu usmjeriti i poslužiti nam kao model vlastitog djelovanja. Ranije spomenuta

istraživanja u SAD-u, pokazala su da se ulaganje u cjeloživotno obrazovanje logopeda uvelike odrazilo i na njihov osjećaj pripremljenosti i praksu koja postaje sve sličnija onoj koju propisuju smjernice. Guiberson i Atkins (2012) izvještavaju da je 72 % logopeda potvrdilo prisutnost dodatnim edukacijama za rad s kulturno i jezično različitom populacijom, dok je o dodatnim edukacijama vezanim uz dvojezičnost potvrdio znatno manji postotak hrvatskih logopeda.

Sudionici su također trebali označiti koji se problemi, prema njihovu mišljenju, javljaju prilikom procjene dvojezičnih govornika. Najvećim problemom logopedi smatraju nedostatak razvojnih normi i standardiziranih mjera procjene za druge jezike (83 %), zatim teškoće u razlučivanju između jezične teškoće i jezične različitosti (70 %), teškoće s dostupnošću dvojezičnih logopeda koji govore jezik pojedinca (70 %), nedostatno znanje o procesu usvajanja drugog jezika (66 %), teškoće s dostupnošću prevoditelja koji govore jezik pojedinca (54 %), manjak znanja o kulturi pojedinca (40 %), nedostatak vremena za procjenu, bodovanje i interpretaciju (26 %), te ostalo (1 %).

Na pitanje – tko bi trebao provoditi procjenu jezika kod dvojezičnih govornika, ponuđena su četiri odgovora: logopedi, logopedi koji govore ciljani jezik, stručnjaci bi trebali surađivati, te ostalo. Najveći broj sudionika (51 %) smatra da bi prilikom procjene dvojezičnih govornika stručnjaci trebali surađivati, 40 % sudionika da bi procjenu trebali provoditi logopedi koji govore ciljani jezik, a najmanji je postotak (9 %) onih koji smatraju da bi to trebali činiti logopedi samostalno bez obzira na njihovo znanje stranih jezika.

ZAKLJUČAK I DALJNJE SMJERNICE

Porastom broja dvojezičnih govornika, nijedan logoped nije izuzet od mogućnosti rada u kontekstu dvojezičnosti. Brojna istraživanja provedena su da bi se utvrdile specifičnosti dvojezičnoga razvoja, a u novije vrijeme mnogi se istraživači okreću pitanjima procjene jezičnoga statusa dvojezičnih govornika, razvijanja i vrednovanja različitih mjera procjene, kao i pitanju pružanja podrške i planiranja terapije u oboma jezicima. Važno je da su stručnjaci informirani o novim spoznajama i implikacijama za klinički rad, tako da u logopedskoj praksi što učestalije i potpunije mogu primjenjivati dobivene smjernice.

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da je rad u kontekstu dvojezičnosti aktualan i u Republici Hrvatskoj. Unatoč tome, zbog svojevrsnog manjka pozornosti posvećene temama važnim za logopedski rad u kontekstu dvojezičnosti, mnogi logopedi izvještavaju da im se nije lako nositi s izazovima dvojezične procjene. Većina procjena provodi se u hrvatskom jeziku, pri tome su često upotrebljavani standardizirani testovi, dok se alternativne mjere procjene provode rijetko. Odgovori sudionika na praktična pitanja o uključenju dvojezičnoga djeteta u terapiju i savjetovanju roditelja, pokazali su da postoje potrebe i za obrazovanjem struke o temi samoga dvojezičnog razvoja. Sve navedeno govori o potrebi ulaganja dodatnih napora u obrazovanje studenata o temama dvojezičnog razvoja, kao i osnaživanja stručnjaka za rad u kontekstu dvojezičnosti edukacijom u okviru cjeloživotnog obrazovanja. Dodatno se

obrazujući o pitanjima dvojezičnog razvoja, dvojezičnih teškoća te dvojezične procjene i terapije, stručnjaci će se u svom radu moći sve uspješnije pridržavati propisanih smjernica, tj. svojem će rastućem broju dvojezičnih korisnika moći pružiti ono što će najpovoljnije utjecati ne samo na njihov jezični, već i kognitivni razvoj, a i na sveukupno funkcioniranje pojedinca u njegovom obrazovnom i društvenom okruženju.

LITERATURA

- 1) American Speech-Language-Hearing Association (1999). *Guidelines for the Roles and Responsibilities of the School-Based Speech-Language Pathologist*. Rockville, MD: Author.
- 2) American Speech-Language-Hearing Association. (2010). *Roles and responsibilities of speech-language pathologists in schools (Professional Issues Statement)*. Preuzeto s www.asha.org/policy
- 3) American Speech-Language-Hearing Association. (2004). *Preferred practice patterns for the profession of speech-language pathology (Preferred Practice Patterns)*. Preuzeto s www.asha.org/policy
- 4) American Speech-Language-Hearing Association. (2004). *Knowledge and Skills Needed by Speech-Language Pathologists and Audiologists to Provide Culturally and Linguistically Appropriate Services*. Preuzeto s <https://www.njsaha.org/resources/committee-resources/pdfs/knowledge-cultural.pdf>
- 5) American Speech-Language-Hearing Association. (2018). *Collaborating With Interpreters: Overview*. Preuzeto s <https://www.asha.org/Practice-Portal/Professional-Issues/Collaborating-With-Interpreters/>
- 6) Arias, G. (2014). *Bilingual Language Assessment: Contemporary Practice Versus Recommended Practice* (Diplomski rad). Preuzeto s <http://doi.org/10.30707/ETD2014.Arias.G>
- 7) Caesar, L.G., Kohler, P.D. (2007). The State of School-Based Bilingual Assessment: Actual Practice Versus Recommended Guidelines. *Language, Speech and Hearing Services in Schools*, 38, 190-200.
- 8) Detić, R. (2018). *Logopedska praksa u Republici Hrvatskoj u kontekstu dvojezičnosti i jezičnih teškoća: analiza stanja i potreba logopeda* (Diplomski rad). Preuzeto s <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:158:092270>
- 9) Dollaghan, C.A., Horner, E.A. (2011). Bilingual Language Assessment: A Meta-Analysis of Diagnostic Accuracy. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 54, 1077-1088.
- 10) Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske. *Stanovništvo prema narodnosti po gradovima/općinama, popis 2011*. Preuzeto s https://www.dzs.hr/hrv/censuses/census2011/results/htm/h01_01_04/h01_01_04_rh.ht ml
- 11) Ebert, K.D., Pham, G., Kohnert, K. (2014). Lexical profile sin bilingual children with primary language impairment. *Biling (Camb Engl)*, 17 (4), 766-783.
- 12) Eurostat. (2019). *Foreign language skills statistics*. Preuzeto s https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Foreign_language_skills_statistics
- 13) Goldstein, B., Kohnert, K. (2005). Speech, Language, and Hearing in Developing Bilingual Children: Current Findings and Future Directions. *Language, Speech, and Hearing Service sin Schools*, 36, 264-267.
- 14) Grosjean, F. (2010). *Bilingual: Life and reality*. Cambridge,

Massachusetts: Harvard University Press.

- 15) Guiberson M., Atkins, J. (2012). Speech-Language Pathologists' Preparation, Practices, and Perspectives on Serving Culturally and Linguistically Diverse Children. *Communication Disorders Quarterly*, 33 (3), 169-180.
- 16) Gutiérrez-Clellen, V.F., Simon-Cerejido, G., Wagner, C. (2008). Bilingual children with language impairment: A comparison with monolingual and second language learners. *Applied Psycholinguistics*, 29 (1), 3-19.
- 17) Hoff, E., Core, C., Place, S., Rumiche, R., Señor, M., Parra, M. (2012). Dual language exposure and early bilingual development. *Journal of Child Language*, 39 (1), 1-27.
- 18) Hoff, E., Rumiche, R., Burrige, A., Ribot, K.M., Welsh, S.N. (2014). Expressive Vocabulary Development in Children from Bilingual and Monolingual Homes: A Longitudinal Study from Two to Four Years. *Early Childhood Research Quarterly*, 29 (4), 433-444.
- 19) Hržica, G., Padovan, N., Kovačević, M. (2011). Društvenojeznični utjecaj na dvojezičnost – hrvatske dvojezične zajednice u Istri i Beču. *Labor – 12*, 175-196.
- 20) International Association of Logopedics and Phoniatrics. (2006). Recommendations for Working with Bilingual Children – Prepared by the Multilingual Affairs Committee of IALP. *Folia Phoniatica et Logopaedica*, 58, 456-464.
- 21) Jordaan, H. (2008). Clinical Intervention for Bilingual Children: An International Survey. *Folia Phoniatica et Logopaedica*, 60, 97-105.
- 22) Kohnert, K. (2010). Bilingual Children with Primary Language Impairment: Issues, Evidence and Implications for Clinical Actions. *Journal of Communication Disorders*, 43(6), 456-473.
- 23) Kritikos, E.P. (2003). Speech-Language Pathologists' Beliefs About Language Assessment of Bilingual/Bicultural Individuals. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 12, 73-91.
- 24) Lasagabaster, D., Huguët, À. (2007). *Multilingualism in European Bilingual Context: Language Use and Attitudes*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters LTD.
- 25) Paradis, J., Crago, M., Genesee, F., Rice, M. (2003). French-English bilingual children with SLI: how do they compare with their monolingual peers? *Journal of Speech, Language and Hearing Research*, 41(1), 113-127.
- 26) Paradis, J., Crago, M., Genesee, F. (2005/2006). Domain-General Versus Domain-Specific Accounts of Specific Language Impairment: Evidence From Bilingual Children's Acquisition of Object Pronouns. *Language acquisition*, 13 (1), 33-62.
- 27) Paradis, J. (2007). Bilingual Children with specific language impairment: Theoretical and applied issues. *Applied Psycholinguistics*, 28, 551-564.
- 28) Paradis, J. (2010). The interface between bilingual development and specific language impairment. *Applied Psycholinguistics*, 31, 227-252.
- 29) Peña, E.D., Gillam, R.B., Bedore, L.M., Bohman, T.M. (2011). Risk for Poor Performance on a Language Screening Measure for Bilingual Preschoolers and Kindergarteners. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20, 302-314.
- 30) Peña, E.D., Bedore, L.M., Kester, E.S. (2016). Assessment of language impairment in bilingual children using semantic tasks: two languages classify better than one. *International Journal of Language and Communication Disorders*, 51(2), 192-202.
- 31) Restrepo, M.A., Morgan, G.P., Thompson, M.S. (2013). The Efficacy of a Vocabulary Intervention for Dual-Language Learners With Language Impairment. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 56, 748-765.
- 32) Winter, K. (1999). Speech and language therapy provision for bilingual children: aspects of the current service. *International Journal of Language & Communication Disorders*, 34 (1), 85-98.